



uměla, šla za její rakví černá slepice a za ní několik dětí, z nichž každé mělo červený pásek na krku.<sup>18</sup> Účinnější moc byla přisuzována bylínám. Proti početi se pily odvary z majoránky, rozmarýnu, levandule a petržele. Za ochranný prostředek platila rostlina zvaná *neida*, kterou dívky nosily při sobě zašitou v šatě.<sup>19</sup> Obliběným a patrně nejčastějším způsobem zábrany početi byl ovšem *cothuis inermis*. O této praktice se mezi lidem mluvilo zásadně v náznamech, většinou žertovných: *oře, ale neseje* nebo *opust kostel před koncem máje*. Používaly se také zcela primitivní zábrany, například kousek hadíku, jak o tom svědčí zpráva z přelomu 19. a 20. století z oblasti Pomoraví.<sup>20</sup>

### „Vítám vás do kostela, já jsem se dopustil!“

Snahy zabránit těhotenství, ostře kárané z kazatelů, byly sice v rozporu s křesťanskou vírou, ale v lidové tradici se vcelku tolerovaly. Kontrastuje s tím odsuzování svobodných matek a nemanželských dětí, které nacházíme v lidové kultuře ruku v ruce s církevními a správními postupy. Jejich postavení odráží vědomí toho, jak nebezpečné mohou být důsledky nerespektování norem souzní, potřebných pro zachování harmonie a stanoveného řádu uvnitř společenství.

Pro svobodné matky měla lidová mluva řadu názvů, často i pejorativních: *závnička*<sup>21</sup> (Slovácko, Valašsko, Lašsko), *dopuštěčka, dopustilka* (Lašsko), *prespanka* (na východní Moravě, podobně jako v celé uher-ské oblasti), *zmrhalka, zmrhalica* (Haná, západní Morava a Čechy). O dívce se říkalo, že se *nezachovala, zahadila, zahañbila, dopustila, klopetila, poklesla, podnesla se* (Podblanicko), *padla do hanby, nadělala si ostudy, pošlapala si česť, ztratila věnec, kozy jí snědly věnec, roztrhla si žeroušek, ztratila pentle, je s haňbó jedna ruka* (Přerovsko), *je trkaná*.

Neprovdané matce bylo třeba všemi prostředky ukázat, jak těžko se jí bude žít, jestliže připustila styk, který nebyl založený na perspektivě vzniku manželství. Vedle posměšků, morálního a veřejného odsouzení podstupovala i nadávky a bítí v rodině.

*Ty děvčata, kerý se cítijú (těhomé), neidú s panama ke zpovědi, čekajú mezi ženama. Ty vystojijú, Bóže, kolikrát by to ani pes nesmel. Všece na ni doma visijú s hubú, klučú ju, to třeba tata lebo mama ide okolo ní, dre do ní, tak levi Nadávajú jí pořádem, kolikrát není toho mína škaradýho na svěčé, kerý by jí nedali. A ty chudáta děti, za nic to nemože a vystojí to, co pes. Tady u jednech ten otec ani nedovolil tem*

*druhým dětom, pochovat (chovat) to malčký. Ona (matka nemanž. dítěte) mosela do pola, a ono moselo ležet celý den, až bylo proležetý. A dýž tá její sestra ho vzala do náručí, naduznilí jí a dítěti taky. Ešče že se Pámblček smiloval a vzali to nevíňátko ubohý k sobě.<sup>22</sup>*

Svobodné matky byly také vyřazeny ze života mládeže, v kostele nesměly stát mezi děvčaty a nemohly chodit k muzice. Ilustruje to i úryvek z lidové písně, známé z více míst na Moravě:

*Do kostela zvonjú, Všechny panny tancujú,  
panenky se strojijú, pěkné jedna za druhú,  
a já nebožátko a já nebožátko  
kolibu dětátko. kolibu dětátko.<sup>23</sup>*

S veřejným ostouzením byly spjaty i fyzické tresty.

Na celém našem území byl až do poloviny 19. století praktikován obyčej, podle kterého musely stát takové hříšnice v době bohoslužeb před vchodem do kostela a oslovovat vycházející a vycházející lidi slovy *vítám vás do kostela, já jsem se (zlého jsem se) dopustila* (provinila, zapomněla, zkurvila), někde ještě *vítám vás sloven božím, na koho tu hanbu složím* (snad je to soudem božím).<sup>24</sup> Někde přitom musely držet v ruku housle a říkat *vítám vás sloven božím, kam já ty housle složím*. Pravděpodobně jde o pozůstatek staršího obyčje, zvaného *panenské housle*, které tvořila deska s otvory na hlavu a ruce, do které vsazovali provinilou dívku po dobu bohoslužeb.<sup>25</sup> V některých místech se tradují pověsti o tom, že ženy, připoutané provazy za ruce v chrámové síni, do krve třely špičky prstů o tvrdý kámen, až ve zdi zůstaly dílky a rýhy.<sup>26</sup> Jinde trestali provinilé budoucí matky stáním či dokonce *parádem* na pranýři, ostříhali jim vlasy, přivázali je ke křtu u obecní studny poblíž kostela apod. V paměti lidí ještě dlouho



Pranýř u kostela v Lochnovicích na Hořicku

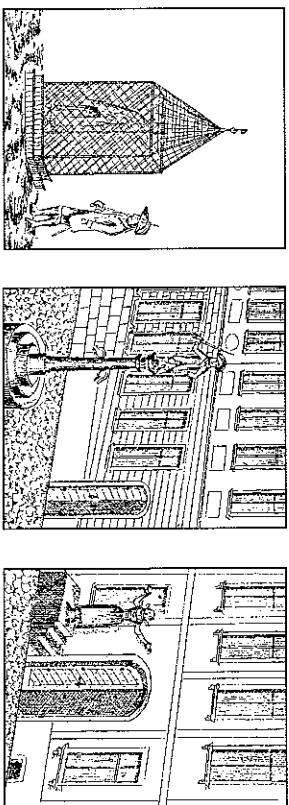
přetrvaly vzpomínky na taková místa.<sup>27</sup> Také je vozili na trakari, vlasy pomazané kolomazí a posypané peřím, bičovali je a honili s bubnem po vsi – *hore dědinú pro hanbu*.<sup>28</sup>

Fyzické testy začaly být u nás nušeny za vlády Josefa II. a od té doby (zvláště po zbourání pranýřů od roku 1788) se trestání svobodných matek stalo mírnější. Obyčej stát před kostelem nebo v jeho síni se však praktikoval ještě kolem poloviny 19. století a dlouho potom zůstával v paměti obyvatel.<sup>29</sup>

Církev vystupovala proti svobodným matkám z pozic morálního odsouzení, neboť uznávala jen legitimní manželství, světská správa se bránila především nezajištěnému potomstvu. Obecní řády proto obsahovaly kromě fyzických trestů i ustanovení o pokutách, odváděných do obecní pokladny – a to nejen od otce svedené dívky, ale někde i od jejího svůdce.<sup>30</sup> Z některých řádů se dovídáme, že vrchnost nechávala na svých panských nákolikrát v roce prohlížet dívky a vdovy, zda nejsou těhotné. *Poněvadž ... mnohé děvečky i vdovy dopustí se neřádu, a obtíženy jsou, a potom porcajují děti a hubí je tajně, proto jest JMsti páně poručení, aby nychtáť každý to oparňil, aby každého čtvrt leta při suchých dnech všecky děvečky a dívky bývaly skrze rozumné ženy opatrovány, jestli která těhotná.*<sup>31</sup>

Prameny nasvědčují tomu, že postoj ke svobodným matkám nebyl všude stejný – někde přísnější, jinde shovívavější. To zvláště tehdy, když dítě bylo následně legitimované sňatkem a získalo stejná majetková a společenská práva jako ostatní potomci. Byla-li dívka zdravá a pracovitá, někteří mýlili, že je alespoň jistota, že nebude bezdětná. Tam, kde byla oběť panské zvrůle, se často vyskytoval spíše soucit a někde dokonce i závist, neboť na nemanželské děcko s „pánem“ dostávala matka alimenty. Na dívčin poklasek se spíše zapomnělo, když dítě zemřelo. Pokud zůstaly svobodné matky se svým dítětem v rodině, trpěly je jako nevtaně ve třelce a jejich děti byly vystaveny mnoha ústrkům.<sup>32</sup>

Tepřve josefínská zdravotnická politika byla vedená snahou snížit



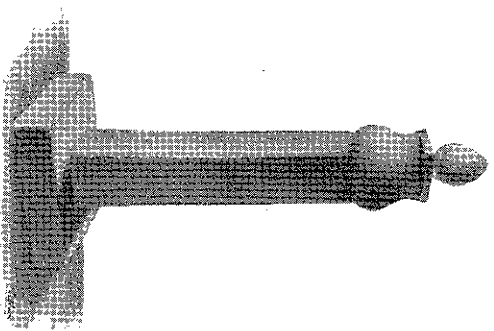
Typy pranýřů z Pamětní knihy města Pardubic z roku 1814

kojeneckou a dětskou úmrtnost, minimalizovat sebevraždy svobodných matek a vraždy kojenců. Roku 1789 byl v Praze zřízen v budově kostela u sv. Apolináře útulek, kam se tyto matky mohly uchýlit již v době těhotenství, slehnout tam pod dozorem porodní babičky a posléze i odložit své dítě. Takovou možnost měly ovšem především ženy z Prahy a okolí.<sup>33</sup>

Svobodným šestinedělkám, jak se říkalo, *vdáným na půl kola*, lidé neradi ehodili za kmotry. Když už se kmotrovství přijalo, poslaly se obvyklejné odrostlé děti, často šla s dítětem babka sama a kmotry nechala jen zapsat. Neprovdané matky nesměly ani rozhodovat o jméně dítěte, které jim kněz pokřtil pokud možno nezvyklým jménem některého světce. Ve Slezsku panoval starý zvyk pojmenovat *neslabné* dítě<sup>34</sup> podle křesťmích jmen svatého (svěťice), na kterého se narodily, např. Spiridion, Pantaleon, Emerich, Opudencian, German, Dysmas atd., takže tyto děti se mohly poznat již podle křesťmích jmen. Dítě dostalo matčino přjmení, ale na Strakonicku, pokud byl otec známý, je nazývali jeho zdtrobnějším jménem, např. byl-li otec Jaroš, syna volali *Jaryšček*, otec Michal – *Michalče*, otec Hulán – *Hulánče atd.* Děvčeti se říkalo *Jaryšče*, *Hulánče*, *Michalče*. Pokud zůstalo žít ve stejném kraji, tohoto přízviska se již nikdy nezbavilo.<sup>35</sup>

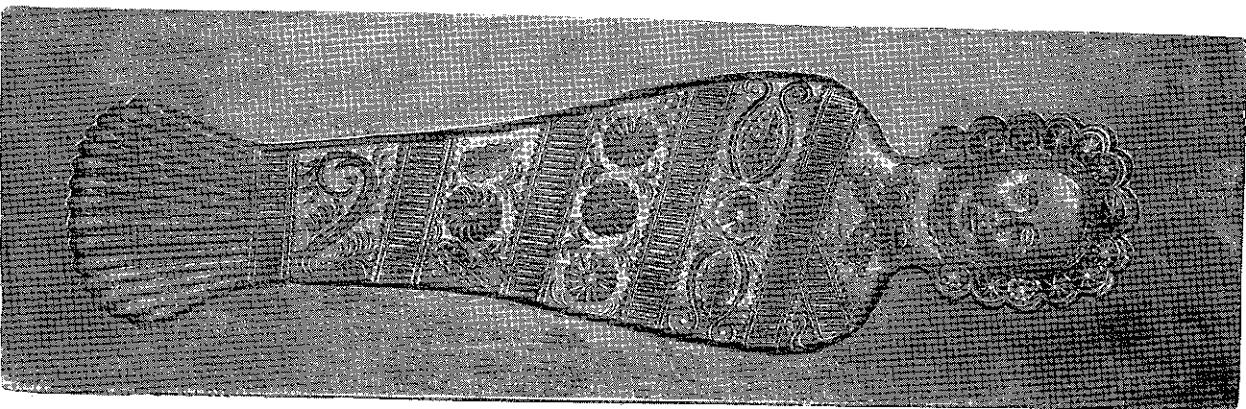
Církev dlouho praktikovala veřejné káráni svobodných matek v kostele. Stalo-li se, že měla některá dítě za svoboda, byla *vod faráře vazeaná a testaná, jak jsem slyšel od svých rodičů vyprávěti*.<sup>36</sup> Největším trestem bylo odepření řádného průběhu církevního úvodu, o kterém bude pojednáno v kapitole o šestineděli. Také v evangelických kostelech byly neprovdané matky od duchovního pastora přede všemi kárány, zvláště, když dítě měly s ženatým mužem. Na Rusavě se stávalo, že kněz, když takovou svobodnou matku veřejně napomenul dvakrát i třikrát, jí už

Kamenný pranýř z Opatova na Třebíčsku





Naklad  
vání fa  
odboru  
širokon  
kultury  
Navrál  
se lido  
čensiv  
existen  
na zák  
a vlast  
obyčej  
ze vše  
vířící  
Z text  
spojov  
ce jen  
doby p  
v rozli  
vého, j  
odlišo  
doklad  
větší j  
mrtvý  
empiri  
k počt  
lečens  
hodno  
díla p  
dělí sp  
monii  
a souč  
tradici  
rozpat  
přines  
smrti  
zplést  
o duce  
ivim c



Hliněná perníková forma v podobě mlyníka

potom odepřel dítě pokřtí a ona raději přestoupila na jinou víru. V evangelickém kostele zase bývala pro svobodné matky zvláštní *závinská lavice* pod pavlačí u dveří.<sup>37</sup> Na některých farech na Podbrdsku zapisovali nemanželské děti na zvláštní listy.

Stle sankcí odpovídal i instítut vynuceného přiznání otcovství. Dělo se tak veřejným označením otce prostřednictvím obyčejce zvaného *roděnk donešnej*. *Roděnk* nebo též *roděnk* byla z těsta upечená figurka dítěte, kterou rodiče svobodné matky poslali prostřednictvím posla označenému otci. Jestliže ho nakrojil a koušek pojedl, přiznával se k otcovství a projevil ochotu se o dítě starat. Když se nechtěl ženit, posly vyhodil (často s velkým rámmusem) a také si bedlivě hlídál, aby mu figurku nepřijímali na práh domu, jinak se stal terčem posměchu. Obyčej byl známý zejména na Doudlebsku, v případě, že křtiny byly dřívě než svatba.<sup>38</sup> Rozšířený byl v části Šumavy, osídlené německy mluvícími obyvateli nebo v sousedících obcích, a měl různé varianty. Na Jindřichohradecku přinášely figurku upечeného nemluvněte kamarádky svobodné matky,<sup>39</sup> v okolí Českého Krumlova posílali otci chléb se sýrem,<sup>40</sup> v Jiřkově údolí na Trhovosvinecku kulaťou buchtu a chudší jen bochník

či krajíc chleba.<sup>41</sup> Uvedený obyčej se praktikoval kolem poloviny 19. století, doklady o jeho existenci ze starší doby zatím nejsou známy. Je však možné, že jde o pozůstatek starší formy obyčejového práva s využitím symboliky figurálního pečiva, která prošla určitými proměnami formálními (figurka dítěte, buchta, bochník chleba, krajíc) i obsahovými (od závazného aktu k zábaavné až satirické žertovné formě).<sup>42</sup>

Matriční zápisy o křtu nemanželských dětí umožňují učinit si představu o pronikání přísných nároků církveví a světské morálky do lidové etiky. Je zajímavé, že na střední a východní Moravě v nich najdeme jenom málo posměšných, někdy až obhroublých zápisů o otci nemanželského dítěte, částých na západní Moravě a v Čechách, jako např.: *Zmřz na ledě vo svatym Janě, Někde houby sbírá; Otec šel do Babylo-na; Otec šel na sbírku do Copenhagu; Otec šel na pouť;*<sup>43</sup> *Matka odvrhla podkovu a fětroch propáčila (1653); otec na sv. Jana křk zlomil; otec utopil se v suchém příkopě; otec před malým utekl; otec, není ho.*<sup>44</sup>

Z bohaté škály dalších výrazů uvedme ještě některé: *otec se zabíl – v křbu, věchrovím; utopil se – za kamny, v loučích, v podnásli, v slámě, ve stodole, pivem; utomil – v moři, v Holandu; spald z lavice; zalezl mezi cihly do cihelny; zabředl tak hluboko, až se nemohl najít; šel – na houby, na ryzce, na smrže, na jáhody, na ořechy, na ryby do lesa, sbírat klasy, na lov; šel aprilem, do Říma; blejskl patou, prohrál peníze a utekl; vespald se za kamny, na parře; hledá ženy; děti zahnal otce Prchlk, zaneslo ho povětrí, vítr na západ ap.*

Pro nemanželské děti existovalo v lidové tradici mnoho nelichotivých až hrubých pojmenování, např. *sebrance, sebránek, sebrance; hažart; klazáně; panské děčko, dítě pošlé z nemanželského, neřádného, nečistého, neciného, nestlbného, nepravého lože, dítě z levého boku, ze zelené krve; dítě nedošlé, venušino; dítě lásky, ale také dítě kurevské, cizoložné, pobočné; zlého lože syn; dítě narozené na kopřivách, na vbě, na zemi. O dítěti se rovněž říkalo, že ho matka našla na mezi, že má matku z levého boku, dobrého roku, že je po mládenci, ze zelené krve, kukací, spald z lavice, nepočítá otců; vyprála ho stará ovce, ckhán ho ztratil z rozvory; přišel na svět pomně.*<sup>45</sup>

### Raději hřích než světskou hanbu

K nejpřisnějším a všeobecně uplatňovaným opatřením patřily sankce za potrat (či jen pokusy o něj) a zejména za zabítí novorozence. Ve všech typech společenství byly tyto činy v minulosti zcela tabuzovány, přestože se vyskytovaly, kam až lidská paměť sahá. Již v nejstarší